

УДК 348.55

І. Мацелюх,кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права
та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СІМ'Ї ТА МОРАЛІ В РИМО-ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Православна церква зокрема та християнська релігія загалом впродовж століть посідали важливе місце в житті суспільства. Релігія завжди грала роль ідеологічного стрижня, осередку віри, її значення не можна применшити й досі. З моменту свого утвердження християнство взяло на себе місію охорони інститутів сім'ї та моралі, яку продовжує виконувати дотепер. Отже, пропонуємо зануритися в історичну минувшину та прослідкувати за витоками становлення даного інституту, який своїм корінням сягає епохи Римської та Візантійської імперій.

До означеної проблеми неодноразово зверталися як дореволюційні кантоністи, так і окремі сучасні дослідники, зокрема такі: М. Суворов, А. Павлов, А. Попов, Н. Мілаш, М. Горчаков, І. Бердников, М. Красножен, В. Ципін, М. Варьяс, Е. Белякова. У роботах вчених містяться згадки про існування окремих груп злочинів, проте комплексного аналізу дана проблема так і не зазнала.

Виходячи із змісту основних римо-візантійських джерел церковного права державного походження, маємо намір проаналізувати окремі види церковних правопорушень загалом і кожного злочину зокрема. Тож, метою даної розвідки є спроба юридичного аналізу групи злочинів, що в кримінально- та історико-правовій літературі отримали назву «злочини проти сім'ї та моралі». Вони, на жаль, не систематизовані за окремими критеріями, а розміщені по тексті нормативних документів хаотично, що

й спонукало нас здійснити їх власну класифікацію.

Нагадаємо, християнство як релігія було започатковане в I ст. н. е. на Сході Римської імперії у провінції Іудея. Правовий статус сповідників християнства залишався впродовж перших ста років нової ери невизначеним. Жодних нормативно-правових актів, котрі б регламентували публічну релігійну діяльність прихильників однієї із найбільших в майбутньому світових релігій, вченим виявити не вдалося. «Державна влада не звертала особливої уваги на християн та не відрізняла їх від іудеїв», – зазначав дослідник історії вселенської церкви А. Дворкін [1, с. 66].

Подальша криза Римської імперії пов'язувалася безпосередньо з виникненням нової релігії, а, отже, державна влада ставила усілякі перепони для її поширення. Християнська церква переживала період найжорстокіших переслідувань [2, с. 60–76]. Незважаючи на перешкоди і виснажливу боротьбу, чисельність прихильників апостольської церкви постійно зростала. Її ідеї проникали в усі сфери суспільного життя. За ствердженням дореволюційного вченого П. Лашкарьова, державна влада Риму зрозуміла марність протистояння із прибічниками нової релігії [3, с. 44]. Ці та інші причини змусили римських правителів піти на важкий, але політично необхідний крок. 30 квітня 311 р. римським імператором Галерієм у м. Нікомеда було оприлюднено едикт, що санкціонував безперешкодне сповідання християнства [4]. Деталі-

зація правового регулювання відносин держави і християнської релігії знайшла своє місце в Міланському едикті 313 р. імператора Костянтина. Він проголосив релігійну терпимість до всіх віросповідань імперії [5]. Державного статусу християнство отримало після ухвалення Кодексу Феодосія (Codex Theodosianus) 438 р., який проголосив його єдиною істинною вірою в державі [7]. З того часу християнська церква як інституція отримала можливість поширювати норми канонічного права та впливати на державне законодавство, яке зазнавало змін в частині визначення церковних правопорушень. Серед них особливе місце посідають діяння, які порушують найважливіші засади суспільного життя, принципи загальнолюдської поведінки, принижують особу у суспільстві та піддаються осуду церкви – це злочини проти сім'ї та моралі.

До найпоширеніших видів означеної групи правопорушень у Візантійській імперії належить перелюбство. У документальних джерелах воно відклалося задовго до надання християнству статусу державної релігії. Вперше перелюбство як злочин було визнано едиктом принципса Августа у 18 р. до н. е. Норми закону забороняли вчиняти перелюб та спокушати до нього. Законодавець не розрізняв інтимні зв'язки до укладення шлюбу чи після, обидва потрапляли до категорії злочинів. Статеві зносини із рабинею, натомість, перелюбом не вважалися. Об'єктивна сторона злочину полягає в добровільних статевих зносинах або спокусі до них осіб, які усвідомлюють сутність порушення взятих на себе шлюбних обітниць. Суб'єктивна сторона злочину полягає в діяннях, які мають прямий умисел. Суб'єктом перелюбу могли виступати усі верстви населення, окрім рабів [6, с. 34–35].

Після утвердження християнства як державної релігії імператор Костянтин у IV ст. надав даному проступку релігійного змісту. Відповідно до закону, який увійшов складовою частиною до кодексу Феодосія, перелюб вважався

тяжким гріхом та прирівнювався до вбивства. Окрім того, законодавець почав розмежовувати незаконні інтимні зв'язки осіб, що перебувають у шлюбі, та дошлюбні статеві відносини чи інші розпусні дії. Перші саме і становлять ознаки перелюбства, другі – виокремилися у самостійну групу правопорушень під назвою непотребство, про яку говоритимемо далі. За кодексом Феодосія суб'єктом перелюбу могла бути будь-яка особа незалежно від статусу в державі, в тому числі раби. Спеціальною кваліфікуючою ознакою злочину виступає наявність, принаймні у одного із партнерів, укладеного законного шлюбу (CTh. IX. 40. 1; IX. 38. 1) [7].

Перелюб як вид злочину зі своїми кваліфікуючими ознаками без змін увійшов до кодексу Юстиніана (C.J.I. 9.11.1) [8]. Представники Ісаврійської династії і автори Еклоги, продублювавши приписи щодо перелюбу, внесли два уточнення, які мали на меті деталізувати відмінності між шлюбною зрадою із одруженим чоловіком та перелюбом із неодруженим чоловіком. Перший випадок мав вищу суспільну небезпеку і вважався обтяжуючою обставиною. Друга поправка стосувалася перелюбу із рабами. Законодавець розмежував інтимні зв'язки із власною рабинею та чужою. Остання обставина вважалася обтяжуючою (Ecl. 17.21; 17.22) [9]; [10, с. 238]. У такому вигляді перелюб увійшов у більш пізні збірки законодавства Візантійської імперії (Proch 39, 42; Eran. 40, 46–49) [16, с. 37].

Окремим видом злочину проти моралі є *stuprum* (непотребство), що в перекладі з грецької означає розпуста. Римські юристи в Дигестах Юстиніана розмежовували розпусту із жінкою та розпусту із чоловіком.

Злочин жіночого непотребства для свого складу вимагає наявності наступних умов. По-перше, жінка, з якою вчиняється злочин, має бути вільною і незаміжною. Інтимний зв'язок із рабинею не кваліфікувався як розпуста. Статеві зв'язки із заміжною жінкою чи конкубінею (наложницею) іншого

чоловіка, навпаки, вважалися перелюбством. Об'єктивною стороною непотребства є умисні розпусні дії, що мають місце до шлюбу або за його відсутності. Суб'єктом злочину не могли бути заміжні жінки чи одружені чоловіки, наложниці або рабині. Обтяжуючою обставиною вважалися діяння, вчинені із застосуванням насильства, тобто згвалтування [6, с. 38].

Екклога та Прохірон, запозичивши Юстиніанове розуміння жіночого непотребства, визначили його види: добровільне непотребство, коли цнотлива дівчина сама дала згоду на інтимні зв'язки без відома на те її батьків; згвалтування – вчинення статевого акту без згоди партнера; розпусту малолітніх, які не досягли 13-річного віку; насильницьке чи добровільне розтління чужої нареченої; інтимний зв'язок із жінкою, що дала обітницю берегти цноту (черницею, аскеткою, діаконісою), статеві відносини незаміжної пані із своїм рабом. Обставини, що характеризують другий, третій та четвертий види злочинів, були обтяжуючими (Proch 39, 65–67; Ecl. 17, 29–32) [9, с. 239] [10, с. 239]. Проте професійна розпуста або проституція продовжувала існувати в державі, хоча гостро засуджувалася церквою та піддавалася громадському осуду.

Аналізуючи розпусту як злочин проти моралі, варто згадати про другий її вид, що полягав у статевих зв'язках між чоловіками. За свідченням А. Попова, чоловіче непотребство або гомосексуалізм існували у Римі достатньо давно, однак законодавство щодо його заборони з'явилося на зламі епох в період занепаду Римської республіки [6, с. 40]. Усі християнські імператори у своїх законодавчих приписах послідовно та одностайно забороняли гомосексуальні зв'язки, а такі дії визначали як кримінально-караний злочин. «Всі ті, хто знаходяться під впливом страху Божого, – йдеться в 141-ій Новелі Юстиніана, – повинні утримуватися від таких гріховних і злочинних дій, які передбачають розпусту між чоловіками, адже це злочин, який має блюз-

нірський характер і противний Богу» (Nov. 141) [11]. Кваліфікація означеного злочину міститься в переважній більшості кодифікованих збірок Візантійської імперії (кодексах Феодосія та Юстиніана, Екклозі, Прохіроні, Епаназозі) (CTh. IX.73.; CTh. IX.7.6; C.J.I. 9.9.31; Proch 39, 73; Ecl. 17, 38; Epan. 40, 66) [7, 8, 9]. Пізніші джерела візантійського права заборонили й інші форми неприродних інтимних зв'язків, зокрема зоофілію (Ecl. 17, 39; Proch 39, 74; Epan. 40, 67) [9, 10, с. 240].

Останнім злочином, на якому ми концентруємо увагу, є кровозмішення. Узгоджену позицію з роботами римських юристів продемонстрував А. Попов. Успіх за ними він виокремив два види кровозмішення. Перший полягав у статевих зносинах родичів по висхідній і низхідній ліній спорідненості та перших ступенів бокової спорідненості (між братами і сестрами, дядьком і племінницею); другий – характеризовався тими ж умовами, проте виникав через кровну спорідненість, яка могла утворитися внаслідок незаконного шлюбу [6, с. 41].

Вперше на законодавчому рівні кровозмішення було заборонене едиктом «Lex Julia» у 18 р. до н.е. Закон поділяв кровозмішення на три види: кровозмішувальні шлюби, які заборонялися законодавцем, а діти, народжені в таких шлюбах, визнавалися бенкартами (незаконнонародженими); кровозмішуюче перелюбство – статеві зносини із заміжними та одруженими родичами; кровозмішуюче непотребство, тобто розпуста із родичем. Однак після легалізації християнства такий поділ злочину не зберігся. Подальші імператорські конституції стосуватимуться лише першого виду, тобто кровозмішуючих шлюбів, а перелюбство та розпуста отримали самостійну кваліфікацію.

Усі християнські імператори, починаючи від Костянтина, категорично забороняли споріднені сімейні союзи і визнавали їх недійсними, а дітей, народжених від такого зв'язку, – незаконнонародженими (CTh. III.12.1; C.J.I. 5.5.6; Nov. 12.1.; Ecl. 17, 33; Ecl. 17,

37; Proch 39, 69; Proch 39, 72; Epan. 40, 61–62) [7, 8, 9, 11]. Як результат, висхідна, низхідна та бокова кровна спорідненість стали головними перешкодами, що унеможливили укладення шлюбу. Про це йдеться у 12-ій Новелі Юстиніана: «На майбутнє ми оголошуємо, що якщо хто-небудь захоче укласти незаконний шлюб, який суперечить природі (може спричинити кровозмішення), то він цього не може вчинити, адже це є незаконно <...>, тому що порушує закони природи <...>» (Nov. 12.1) [11].

Наведені ознаки злочинів проти віри та моралі, що містяться в джерелах церковного права державного походження Римської та Візантійської імперій, були відтворені у приватних кодифікаційних збірках державно-церковного законодавства – «Номокано-нах». Вони були запозичені системою права Руської держави та використовувалися нею під назвою «Кормчі Книги» [12, с. 15–18; 10, с. 96–97].

Отже, проаналізувавши джерела світського походження Візантійської імперії, що визначають ознаки та види правопорушення, ми простежили за процесом зародження, еволюцією злочинів проти церкви. Витоки означеного інституту сягають періоду існування Римської імперії. Виходячи із змісту основних візантійських джерел церковного права державного походження, ми проаналізували церковні правопорушення, що отримали назву злочини проти моралі, до яких належать перелюбство, розпуста та кровозмішення. Наведені склади злочинів проти моралі в тій чи іншій мірі визначалися джерелами церковного права державного походження Римської та Візантійської імперій, а саме – Кодексом Феодосія, законодавством Юстиніана, Еклогою, Прохіроном, Епанагою, Василіках, а також відтворені у приватних кодифікаційних збірках державно-церковного законодавства – «Номокано-нах».

Ключові слова: злочини проти сім'ї, злочини проти моралі, церковне

правопорушення, гріх, джерела церковного права, Візантійська імперія.

Публікація присвячена юридичному аналізу складу злочинів проти сім'ї та моралі, передбачених законодавством Візантійської імперії. Залежно від ознак злочинів здійснено їх класифікацію на окремі групи. Простежено за змінами в імперському законодавстві, які визначали міру державного переслідування за відповідні діяння.

Публикация посвящена юридическому анализу состава преступлений против семьи и нравственности, предусмотренных законодательством Византийской империи. В зависимости от признаков преступлений произведена их классификация на отдельные группы. Прослежены изменения в имперском законодательстве, которые определяли меру государственного преследования за соответствующие деяния.

The paper presents the legal analysis of crimes against family and morality under the laws of the Roman-Byzantine Empire that broke the fundamental principles of public life and human behavior, as well as humiliated a person in society, thus being subject to ecclesiastical censure. By reference to the primary sources of law of the Roman and Byzantine Empires, namely the Theodosian Code, the Code of Justinian, the Eclogues, the Prokhiron, the Epanagoge, the Basilica and Nomocanon, certain types of canonical offences have been analyzed and classified into separate categories.

Література

1. Дворкин А. Очерки по истории Вселенской православной церкви / А. Дворкин. – Нижний Новгород : Издательство братства во имя Св. Александра Невского, 2003. – 816 с.

2. Воробьёва Н.Н. Проблема отношений христианской церкви и государства в Римской империи I – IV вв. в освещении отечественной историографии второй по-

- ловины XIX – начала XX в. : [учебное пособие] / Н.Н. Воробьёва. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 216 с.
3. Лашкарев П.А. Отношение Римского государства к религии вообще и к христианству в особенности до Константина Великого включительно / П.А. Лашкарьов. – Киев : Типография С. Т. Еремеева, 1876. – 153 с.
4. *Galerius and Constantine: Edicts of Toleration 311/313.* – Text. – / [E-resource]. – Mode of access : <http://www.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp>
5. Памфил Е. Церковная история, сочиненная Евсевием Памфилом, епископом Кесарии Палестинския / Е. Памфил ; переведена с еллиногреческаго языка Н. Малининым. – Москва : Типографическая компания иждивение, 1786. – Т. 1. – Ч. 1. – 236 с.
6. Попов А. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А. Попов. – Казань: Типография Императорского Университета, 1904. – 516 с.
7. *Imperatoris Theodosii codex* – Text. – / [E-resource]. – Mode of access : / <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/iber16.htm>
8. *Imperatoris Justiniani opera / Codex. Text.* [E-resource]. – Mode of access : <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>
9. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века / Вступительная статья, перевод, комментарий Е.Э. Липшица / Е. Э. Липшиц. – М. : Издательство «Наука», 1965. – 226 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/ecloga.htm>
10. Мацелюх І.А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : [монографія] / І.А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – 290 с.
11. *The novels of Justinians Translated by Samuel P. Scott (Cincinnati, 1932).* Text / [E-resource]. – Mode of access : http://webu2.upm-f-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Anglica/Novellae_Scott.htm
12. Белякова Е.В. Новеллы императора Юстиниана в русской письменной традиции (К истории рецепции римского права в России) : [монография] / Е.В. Белякова, Я.Н. Щанов. – М. : ИРИ РАН, 2005. – 59 с.

